

Η ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

Πρωτοπρεσβύτερος Θεόδωρος Ζήσης

1. ΤΑ ΤΡΙΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ

Χωρίς άμφιβολία κεντρικό θέμα στή διδασκαλία του Άγιου Γρηγορίου του Παλαμά είναι τό φῶς, τό θεῖο φῶς, γύρω ἀπό τό ὅποιο περιστρέφονται ὅλα τά ἄλλα βασικά θέματα, ὅπως ἡ διάκριση οὐσίας καί ἐνεργειῶν στή θεότητα, ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ ὄχι διά τῆς κοσμικῆς σοφίας ἀλλά διά τοῦ θείου φωτισμοῦ, ἡ νοερά προσευχή, ἡ ἄκτιστη θεία χάρη, τό μεθεκτόν καί ἀμέθεκτον τοῦ Θεοῦ, ἡ συμμετοχή τοῦ σώματος στή θέωση, ἡ ἀπό τοῦ παρόντος κόσμου πρόγευση τῶν ἐσχάτων καί ἄλλα. Τό περί θείου φωτός θέμα εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἡ πηγὴ ἀπό τήν ὁποία ἀπορρέουν ὅλα τά ἄλλα. Καί τοῦτο, γιατί ἡ συζήτηση γιά τή φύση τοῦ φωτός πού βλέπουν οἱ ἅγιοι στίς διαφορές θεοφάνειες καί ὁράσεις, τοῦ φωτός τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ ἐπί τοῦ ὄρους Θαβώρ, ὡς καί τοῦ φωτός πού θά καταυγάσει τοὺς ἁγίους κατὰ τή μέλλουσα ζωὴ, κατὰ τήν ὁποία θά ἐκλάμψουν οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος, παρήγαγε σχεδόν ὅλα τά ἄλλα, βασικά ὄντως γιά τήν Ὁρθόδοξη Θεολογία, θέματα.

Τί ἀντιπροσωπεύει ἄραγε αὐτή ἡ ἔννοια τοῦ φωτός πού συναντᾶμε τόσο συχνά μέσα στήν Ἁγία Γραφή, στήν ὑμνολογία τῆς λατρείας καί στή λοιπή πατερική γραμματεία, ὅπου ἐμφανίζεται ὁ ἴδιος ὁ Θεός νά εἶναι φῶς, κατὰ τήν Ἰωάννεια ρήση «Ὁ Θεός φῶς ἐστίν»¹, καί ἐκ τοῦ φωτός αὐτοῦ νά φωτίζονται ὅλα τά πνευματικά ὄντα, οἱ ἄγγελοι ὡς «δεύτερα φῶτα» καί κατόπιν οἱ ἄνθρωποι²; Εἶναι ἀπλῶς μία μεταφορική, συμβολική ἔννοια, πού

---

1. Α' Ἰω. 1, 5.

δέν έχει κάποιο πραγματικό αντίκρουσμα στή θεότητα; Μία πρόσκαιρη και παροδική εμφάνιση του Θεού με τή μορφή του αισθητού φωτός, πού γίνεται και απογίνεται, και διαρκεί μόνο όσο διαρκεί ή θεοφάνεια με τή μορφή τής φωτοφανείας; Μήπως εκφράζει ακόμη τή διανοητική, τή νοητή γνώση, πού με τούς συλλογισμούς αποκτᾶ ὁ ἄνθρωπος γιά τή θεότητα μέσω τής κτίσεως;

Ἡ ἀπάντηση στά ἐρωτήματα αὐτά παράγει ὅλα τά ἄλλα βασικά θέματα πού ἀναφέραμε καί διασαφεῖ τελικά ἂν τό φῶς ἀποτελεῖ στοιχεῖο, μέρος, ἐκδήλωση, ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ὅποτε ἡ ἐνασχόληση μέ αὐτό ἀνήκει στήν Θεολογία, μέ τήν κυρία ἔννοια τής λέξεως, ὡς λόγου περί τοῦ Θεοῦ καθ' ἑαυτόν³, ἡ ἀντιθετα ἀποτελεῖ στοιχεῖο, αἰσθητό καί κτιστό, τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου, ὅποτε ὁ λόγος γι' αὐτό ἀνήκει στήν κοσμολογία καί στήν ἀνθρωπολογία. Πέρα ὅμως ἀπό αὐτές τίς θεωρητικές διαπιστώσεις δείχνει ἂν ὁ ἄνθρωπος, ἐλλαμπόμενος καί φωτιζόμενος ἀπό αὐτό τό φῶς, μετέχει πραγματικά τοῦ Θεοῦ, θεώνεται, ἂν τό φῶς εἶναι θεϊκό καί ἄκτιστο ἢ ἀντιθετα παραμένει στά δικά του μέτρα, στό χῶρο τοῦ κτιστοῦ καί αἰσθητοῦ κόσμου, χωρίς νά αποκτᾶ καί νά γεύεται κάτι ἀπό τή θεότητα, ἂν τό φῶς εἶναι κτιστό καί αἰσθητό καί διανοητικό.

Ἡ συζήτηση δηλαδή γιά τή φύση τοῦ φωτός, ἂν εἶναι ἄκτιστο ἢ κτιστό, συνδέεται μέ τό αἶτημα τής θεώσεως καί τής σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, τής πραγματικῆς κοινωνίας καί μετοχῆς τοῦ Θεοῦ, ἔχει σωτηριολογικές ἐπιπτώσεις. Οἱ ἀγῶνες καί ἡ διδασκαλία τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἀπέβλεπαν στό νά διασφαλίσουν στόν ἄνθρωπο τή δυνατότητα νά μετέχει τοῦ Θεοῦ, νά δείξουν ὅτι ὁ Θεός δέν εἶναι μόνον ἀμέθεκτος καί ὑπερβατικός, μία ἀπρόσιτη καί ἀνερέργητη οὐσία, ἀλλά εἶναι συγχρόνως ἐνδοκοσμικός καί μεθεκτός⁴, γιατί εἶναι ἀδύνατον νά ὑπάρχει φύση καί οὐσία χωρίς ἐνέργειες, γιατί ὁ Θεός εἶναι οὐσία ἐνεργητική, ἔχει ἐνέργειες, πού εἶναι καί

2. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38, 9, PG. 36, 320. Λόγος 44, 5, PG. 36, 629, Λόγος 40, 5, PG. 36, 364. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως 17, PG. 94, 868.

3. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐπανειλημμένως ἐπισημαίνει ὅτι, ὅταν ἀναφερόμαστε στό φῶς, κάνομε θεολογία, ὅταν φωτολογοῦμε, τότε θεολογοῦμε: Ὑπέρ τῶν Ἱερῶς Ἠσυχάζοντων, 1, 3, 23· «Θεολογεῖται τοιγαροῦν ὑπό τῶν πατέρων ἡ θεία χάρις τοῦ ὑπέρ αἴσθησιν φωτός». Αὐτόθι: 1, 3, 26· «Ἐπεὶ δέ αἰσθητόν ἔφης λέγειν φῶς τό φανέν ἐν Θαβωρίῳ τούς τό θεῖον τῆς χάριτος ἀπωθουμένους φῶς, πρῶτον μὲν ἐρωτήσομεν αὐτούς εἰ θεολογοῦσι τό περιαστράψαν τηρικαῦτα φῶς ἐν Θαβωρίῳ τούς τῶν μαθητῶν ἐκκρίτους». Βλ. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα, ἔκδ. Π. Χρήστου, τόμ. 1, σελ. 434-436.

4. Σχετικῶς βλ. Θεοδώρου Ζήση, Θεολόγοι τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 98έ.

αὐτές θεῖες καί ἄκτιστες. Καί οἱ ἐνέργειες αὐτές τοῦ Θεοῦ δέν εἶναι θεωρητικές συλλήψεις τοῦ νοῦ καί διακρίσεις θεολογικές, ἀλλά ἀπτή πραγματικότητα, τήν ὁποία παραδειγματικά καί ἐκφαντορικά ἐκφράζει τό θεῖο φῶς: «Φῶς ὁ Θεός οὐ κατ' οὐσίαν, ἀλλά κατ' ἐνέργειαν λέγεται»⁵. Τό ἄκτιστο, αἰώνιο, θεῖο καί θεοποιό φῶς εἶναι ἡ Χάρις τοῦ Θεοῦ, γιατί τό ὄνομα τῆς Χάριτος ἀρμόζει στίς θεϊκές ἐνέργειες, πού μᾶς δίδονται δωρεάν καί ἀπεργάζονται τό ἔργο τῆς θεώσεως καί τῆς σωτηρίας. Ἐνέργειες καί Χάρις καί θεῖον φῶς ἐκφράζουν τό ἄνοιγμα τοῦ Θεοῦ πρὸς τόν ἄνθρωπο, τῆ θεϊκή συγκατάβαση, γιά νά μπορέσει ὁ ἄνθρωπος νά γνωρίσει ἐμπειρικά τό Θεό, νά ἀποκτήσει αἴσθηση, ὄραση καί γνώση πνευματική, πού εἶναι πολύ ἀνώτερες ἀπό τήν αἰσθητή γνώση, πού ἀποκτοῦμε μέσω τῶν αἰσθήσεων, ἀλλά καί ἀπό τή διανοητική γνώση, πού ἀποκτοῦμε μέσω τοῦ νοῦ, τῶν συλλογισμῶν καί τῆς μαθήσεως. Εἶναι ἀδύνατον μέσω τῶν αἰσθήσεων καί τοῦ νοῦ, μέσω δηλαδή κτιστῶν μέσων, νά προσεγγίσει κανεῖς τήν ἄκτιστη θεότητα, ἡ ὁποία γνωρίζεται μόνον μέσω τῶν ἰδικῶν τῆς ἐνεργειῶν, διά τοῦ θείου καί θεϊκοῦ φωτός, τό ὁποῖο φωτίζει καί καταλάμπει τούς ἀξιούς καί κεκαθαμένους⁶.

Στόν «*Ἀγιορειτικό Τόμο*», πού εἶναι ἔργο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμά, διακρίνει ὁ μύστης αὐτός τοῦ φωτός καί τῆς Χάριτος μέ πολλή σαφήνεια καί λεπτότητα τρία εἶδη φωτός, τά ὁποία οἱ ἀμύητοι καί ἀτέλεστοι δέν ἠμποροῦν νά διακρίνουν καί τά συγχέουν. Εἶναι ἐν πρώτοις τό αἰσθητό φῶς, πού ἀντιλαμβανόμαστε μέ τήν αἴσθηση τῆς ὀράσεως· εἶναι ἔπειτα τό νοητό, τό διανοητικό φῶς, τά διάφορα νοήματα, «*ἡ ἐν νοήμασι κειμένη γνώσις*», πού ἀντιλαμβανόμαστε μέ τό νοῦ. Καί τά δύο εἶναι κτιστά φῶτα, πού περιορίζονται καί κινοῦνται τό καθένα στό χῶρο του ἀνάλογα μέ τή φύση του. Ὑπάρχει ὁμως καί τρίτο φῶς, τό θεῖο φῶς, ἡ ἔλλαμψη τοῦ θεϊκοῦ φωτός, τό ὁποῖο δέν εἶναι οὔτε αἰσθητό, οὔτε διανοητικό, εἶναι ἄκτιστο καί θεϊκό, εἶναι ὁ ὀρατός χαρακτήρ τῆς θεότητος. Τό φῶς αὐτό, μολονότι εἶναι ὑπερβατικό, ὑπεραισθητό καί ὑπερνοητό, ἐνεργεῖ μέσω τῆς ὀράσεως καί τοῦ νοῦ, ὥστε δι' αὐτῶν, ἐκπνευματισμένων καί ἀλλοιωμένων, νά βλέπουν οἱ ἄξιοι αὐτά πού εἶναι ὑπέρ νοῦν καί ὑπέρ αἴσθησιν, πέρα δηλαδή ἀπό τό φυσικό χῶρο τῶν αἰσθήσεων καί τοῦ νοῦ. Εἶναι βασιικό αὐτό τό κείμενο γιά τήν κατανόηση τῆς

5. Κατά Ἀκινδύνου, PG. 150, 823.

6. Ὑπέρ τῶν Ἱερῶς Ἡσυχάζοντων 1, 3, 19, *Συγγράμματα* 1, 430· «*Ενοῦσθαι δέ αὐτῶν καί ὄραν οὐ δύνανται, ἂν μή, διά τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἑαυτοῦς καθάραντες τῇ ἀπειλικρινημένῃ καί ἀῶλφ προσευχῇ τόν νοῦν ἀπασχολήσαντες, τήν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξωνται*». *Αὐτόθι* 1, 3, 21, *Συγγράμματα* 1, 431· Βλ. π.χ. υποσημ. 2 καί 3. «*Τότε γάρ ὡς ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος πνεύματι, ἀλλ' οὐχί νῶ, οὐδέ σώματι ὄρα*».

περί φωτός διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου καί ἀξιίζει νά παρατεθεῖ: «Ἄλλου μὲν φωτός ὁ νοῦς, ἑτέρου δέ ἡ αἴσθησις ἀντιλαμβάνεσθαι πέφυκεν· ἡ μὲν γάρ αἰσθητοῦ καί τὰ αἰσθητά, ἢ αἰσθητά, δεικνύντος, τοῦ δέ νοῦ φῶς ἐστὶν ἢ ἐν νοήμασι κειμένη γνώσις. Οὐ τοῦ αὐτοῦ τοίνυν φωτός ὄψις τε καὶ νοῦς ἀντιλαμβάνεσθαι πεφύκασι, ἀλλὰ μέχρις ἂν κατ' οἰκείαν φύσιν καὶ ἐν τοῖς κατὰ φύσιν ἐνεργεῖ ἐκάτερον αὐτῶν. Ὅταν δέ πνευματικῆς καὶ ὑπερφουοῦς εὐμοιρήσωσι χάριτός τε καὶ δυνάμεως, αἰσθήσει τε καὶ νῶ τὰ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ πάντα νοῦν οἱ κατηξιωμένοι βλέπουσιν, ἵνα κατὰ τὸν Θεολόγον εἴπωμεν μέγαν Γρηγόριον, ὡς “οἶδε μόνος Θεός καὶ οἱ τὰ τοιαῦτα ἐνεργούμενοι”⁷.

2. ΔΕΝ ΗΤΑΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΣ, ΑΛΛΑ ΔΟΓΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ Ο ΑΓΩΝΑΣ

Ἡ εἰσαγωγικὴ αὐτὴ ἀδρομερὴς παρουσίαση τῶν περὶ φωτός προβληματισμῶν, πού ἀπέληξαν τὸ 14ο αἰώνα στὴν ὀλοκληρωμένη ἀνάπτυξη τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ μέ βάση τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὴν πατερικὴ παράδοση, ἀφήνει σαφῶς νά ἐννοήσουμε ὅτι ἡ ἀντιπαράθεσή του μέ τὸν ἐκ Δύσεως μοναχὸ Βαρλαάμ τὸν Καλαβρὸ δὲν ἦταν προσωπικὴ σύγκρουση δύο θεολόγων καὶ ἀπλῆς ἀσημαντες διαφορῆς μοναχικῶν κύκλων ὡς πρὸς τὴ μέθοδο προσευχῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐνόραση καὶ τὴ θέα τοῦ φωτός ἢ πολὺ περισσότερο δὲν ἦταν καινοτομία καὶ αἵρεση, ὅπως οἱ περισσότεροι Δυτικοὶ ἐρευνηταὶ δέχονται γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου χρησιμοποιοῦντας τὸν ὄρο «Παλαμισμὸς» καὶ παρασύροντας σέ αὐτὸ καὶ μερικοὺς Ὀρθοδόξους Θεολόγους⁸. Ἡ μέθοδος τῆς προσευχῆς καὶ ἡ θέα τοῦ φωτός ἦταν ἀπλῶς ἡ ἀφορμὴ, πού φανέρωσε τὸ μεγάλο θεολογικὸ καὶ πνευματικὸ χάσμα πού χώριζε Ἀνατολή καὶ Δύση. Οἱ ἄγῶνες ὑψώθηκαν στὴ συνέχεια σέ καθαρὰ δογματικὸ, θεολογικὸ ἐπίπεδο. Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ὅπως εἶδε τίς συνοδικές ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων γιὰ τοὺς ἀρχαίους αἰρετικούς, ἔτσι καὶ στίς συνοδικές ἀποφάσεις πού ἐδικαίωσαν τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ εἶδε τὴν αὐθεντικὴ ἔκφραση τῆς πίστεώς της γιὰ τὸν Θεὸ καὶ γιὰ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Γρηγόριος συνδέει ἀμέσως τὴν αἵρεση τοῦ Βαρλαάμ πρὸς τίς ἀρχαῖες ἀντιτριαδικές αἱρέσεις τοῦ Ἀρείου καὶ τοῦ Μακεδονίου. Παρατηρεῖ ὅτι, ὅπως ἐκεῖνοι μέ τὸ νά ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι κτίσματα κατατέμνουν καὶ διαιροῦν τὴν τριαδικὴ θεότητα σέ κτιστὰ καὶ

7. Ἁγιορειτικὸς Τόμος 6, Συγγράμματα 2, 575-576.

8. Γιὰ τὴν πολεμικὴ τῶν Δυτικῶν ἐναντίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ βλ. Θεοδώρου Ζήση, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 86έ.

ἄκτιστα, ἔτσι καὶ ὁ Βαρλαάμ μὲ τούς ὀπαδούς του ὑποστηρίζοντας ὅτι τὸ φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὸ ὁποῖο θὰ περιλάμβει τούς δικαίους, καὶ κάθε ἄλλη ἐνέργεια καὶ δύναμη τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ εἶναι κτιστά πράγματα, «κατατέμνουσιν καὶ οὗτοι δυσσεβῶς εἰς κτιστά καὶ ἄκτιστα τὴν μίαν θεότητα»⁹. Διεκήρυξε ἐνώπιον τῆς συνόδου, παρισταμένου τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἀντιπάλων του, ὅτι δὲν ἀγωνίζεται γιὰ λέξεις καὶ γιὰ ὀνόματα, ἀλλὰ γιὰ τὰ δόγματα καὶ γιὰ τὰ πράγματα: «Λέξων ἐμοὶ λόγος ὀλίγος, ἔφη. Οὐ γὰρ ἐν ῥήμασιν ἡμῖν ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἡ ἀλήθεια τε καὶ εὐσέβεια κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον. Περί δέ δογμάτων καὶ πραγμάτων τὸν ἀγῶνα ποιῶμαι»¹⁰. Τὸ θιγόμενο δόγμα ἦταν ἡ ἀπλότης καὶ τὸ ἀδιαίρετο τοῦ Θεοῦ, ὅπως καὶ ἡ οὐσία, πού παρουσιάζεται χωρὶς φυσικὴ ἐνέργεια καὶ δράση, τὰ δὲ πράγματα ἦταν ἡ ἐξασφάλιση τῆς δυνατότητος, μετέχοντας ὁ ἄνθρωπος στὶς ἄκτιστες ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, στὸ ἄκτιστο φῶς, νὰ μετέχει τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ θεώνεται. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς προσπάθησε μὲ ἐπιμονὴ νὰ ἀποτρέψει τὸν Βαρλαάμ ἀπὸ τὴν ἔκθεση τῶν ἀπόψεών του καὶ τὴν ἐπίθεση πού ἄρχισε ἐναντίον τῆς προσευχῆς, τῆς ἡσυχίας, τοῦ θείου φωτός, συνιστώντας του νὰ ἀσχολεῖται μὲ φιλοσοφικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα γνωρίζει καλὰ καὶ στὰ ὁποῖα δὲν θὰ εἶχε ἀντιπάλους καὶ ἀντιρρήσεις, παρὰ νὰ ἀσχολεῖται μὲ θεολογικὰ καὶ πνευματικὰ θέματα στὰ ὁποῖα εἶναι ἀμύητος καὶ τὰ ἀγνοεῖ παντελῶς. Προέβλεψε μάλιστα ὅτι θὰ καταλήξει σὲ ἀδοξία καὶ ἀτιμία καὶ ὅτι θ' ἀναγκασθεῖ νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Ἀνατολὴ κατησχυμένος, ὅπως καὶ ἐγίνε: «Ἐπειτα οὐ μόνον ἄδοξός τις καὶ ἀτιμος καθ' ὑπερβολὴν τοῖς ἡμετέροις διὰ ταῦτα γενήσῃ, ἀλλὰ καὶ ἀποδράσεις αἰσχροῦς, οἶμαι, τὸ τελευταῖον ὑπ' αἰσχύνῃς ἐντεῦθεν καὶ πολὺν τινα καὶ ἀνώνητον τὸν μετὰμελον ἔξεις»¹¹.

Καὶ ὅταν πλέον διεπίστωσε ὅτι ὁ Βαρλαάμ ἐξακολουθοῦσε νὰ διαδίδει τίς ἀπόψεις του, τότε ἀναγκάζεται νὰ γράφει, ὥστε νὰ σταματήσει ἢ διάδοσή τους καὶ νὰ μὴ καταστῆ τελικῶς ἀνίατη ἡ αἴρεση, ὅπως συμβαίνει μὲ τίς μεταδοτικὲς ἀσθένειες. Ἡ κυκλοφόρηση τῶν πρώτων ἡσυχαστικῶν συγγραμμάτων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου θορύβησε τὸν Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος τὸν ἐπισκέφθηκε καὶ θέλησε νὰ τοποθετήσει πρῶτος αὐτός σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο τὴν ἀντιπαράθεση, λέγοντας ὅτι δὲν στρέφεται ἐναντίον του, γιὰ τὸν ἐκτιμᾶ πολὺ, ἀλλὰ στρέφεται ἀνταντίον ἄλλων προσώπων, καὶ ἐπομένως αὐτός δὲν ἔχει λόγους νὰ ἀντιδράσει. Ἡ ἀπάντηση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἐπ' αὐτοῦ

9. PG. 151, 767-768.

10. PG. 151, 725.

11. Φιλοθέου Κοκκίνου, *Λόγος εἰς τὸν ἐν ἀγίοις πατέρα ἡμῶν Γρηγόριον ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης* 45, ἐν Φιλοθέου Κοκκίνου, *Ἁγιολογικὰ ἔργα*, ἔκδ. Δ. Τσάμη, *Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς*, τόμ. 4, σελ. 477.

είναι ὅτι δέν ἔχει σημασία ἐναντίον τίνος στρέφεται κανείς, ἀλλά τό ἄν στρέφεται ἐναντίον τῆς εὐσεβείας, πού τήν ἔχουμε ὅλοι ὡς κοινή μητέρα, ὅποτε, ἄν ὑβρίζεται κανείς γι' αὐτήν τήν εὐσέβεια, δέν δικαιολογεῖται ὁ ἄλλος νά παριστᾶ τόν εἰρηνικό καί ἐπιεικῆ, διότι τότε καταφρονεῖ τή δόξα τοῦ Θεοῦ προτιμώντας τή δική του δόξα καί ἡσυχία, ἀποφεύγοντας δηλαδή νά διεγείρει ἐναντίον του τοῦς ἄλλους καί τόν ἀντιλέγοντα. Ἦταν ἀπολύτως σίγουρος ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὅτι τό θέμα δέν ἦταν προσωπικό, ἀλλά ἐκκλησιαστικό καί δογματικό, ἦταν ἀγώνας ὑπέρ τῆς ἀληθείας, ὅποτε ἔπρεπε νά συμπαρασταθεῖ στούς βαλλομένους καί ὑβριζομένους ἀπό τόν Βαρλαάμ μοναχούς: «Οἶδα γάρ καί πεπληροφόρημαι τῇ Χάριτι τοῦ Χριστοῦ, ὑπέρ τῆς ἐν Θεῷ ἀληθείας εἶναι μοι τόν ἀγῶνα καί τήν σπουδήν, αἰροῦμαι δέ μᾶλλον, συνυβρίζεσθαι ταῦτα πάσχουσι τοῖς διά τόν Θεόν πτωχοῖς καί εὐτελέσιν ἀδελφοῖς ἢ πρόσκαιρον ἔχειν εὐφημίας καί δόξης ἀνθρωπίνης ἀπόλαυσιν καί κρεῖττον ἡγοῦμαι τόν μετὰ τῶν κατὰ Χριστόν ζώντων ὀνειδισμόν, τῶν τοῦ κόσμου παντός θησαυρῶν»¹².

3. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ

Τόν ἐκκλησιαστικό αὐτό χαρακτήρα τῶν ἀγῶνων καί τῆς διδασκαλίας του γιά τό ἄκτιστο φῶς τῆς θεότητας καί τά συναφῆ θεολογικά θέματα κατοχύρωσαν ὄχι μόνον οἱ σύνοδοι πού συνήλθαν ἐπί τῆς ἐποχῆς του, ἀλλά διαχρονικά ἡ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας, καί μάλιστα μέσα σέ λειτουργικά κείμενα καί λατρευτικές ἐκδηλώσεις κατὰ ἐξάireτο καί διακεκριμένο τρόπο, συνεχῆ δέ καί ἀκατάπαυστο. Κατά τήν ἐπιφανῆ Κυριακή τῆς Ὁρθοδοξίας στό Συναδικό τῆς Ὁρθοδοξίας, τό ὅποιο δυστυχῶς ἔπαυσε νά ἀναγινώσκεται ὁλόκληρο, ἔχουν προστεθῆ στά ἀναθέματα «Τά κατὰ τοῦ Βαρλαάμ καί Ἀκινδύνου Κεφάλαια», πού ἀρχίζουν μέ τήν καταδίκη τῶν ὄσων περί τοῦ θείου φωτός εἶπαν ἐκεῖνοι καί παρουσιάζουν στή συνέχεια κατ' ἀντίθεση τή σχετική διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας: «Τοῖς αὐτοῖς φρονοῦσι καί λέγουσι τό λάμψαν ἀπό τοῦ Κυρίου ἐπί τῆς θείας αὐτοῦ Μεταμορφώσεως φῶς, ποτέ μέν εἶναι ἵνδαλμα, καί κτίσμα, καί φάσμα ἐπί βραχύ φανέν καί διαλυθέν παραχρήμα, ποτέ δέ αὐτήν τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς εἰς αὐτά τά ἐναντιώτατα φρενοβλαβῶς καί ἀδύνατα παντελῶς ἑαυτούς ἐπιρρίπτουσι καί τοῦτο μέν τήν Αρείου μαινομένοις μανίαν, εἰς κτιστά καί ἄκτιστα τήν μίαν Θεότητα, καί τόν ἕνα Θεόν κατατέμνοντος, τοῦτο δέ τῇ τῶν Μασσαλιανῶν δυσσεβεία συμφυρομένοις, τήν θεϊαν οὐσίαν ὄρατῆν εἶναι λεγόντων, μή ὁμολογοῦσι δέ, κατὰ τάς τῶν Ἁγίων θεοπνεύστους θεολογίας καί τό τῆς Ἐκκλησίας εὐσεβές

12. Αὐτόθι 47, σελ. 479.

φρόνημα, μήτε κτίσμα εἶναι τό θεϊότατον ἐκεῖνο φῶς, μήτε οὐσίαν Θεοῦ, ἀλλ' ἄκτιστον καὶ φυσικὴν χάριν καὶ ἔλλαμψιν καὶ ἐνέργειαν, ἐξ αὐτῆς τῆς θείας οὐσίας ἀχωρίστως, αἰεὶ προϊούσαν». Στό μέρος δέ τῶν μνημοσύνων πού ἐπισφραγίζονται μέ τό «αἰωνία ἢ μνήμη» ὑπάρχει ἐκτενέστατη ἀναφορά στόν ἅγιο Γρηγόριο τόν Παλαμᾶ, τοῦ ὁποίου, ἀφοῦ παρουσιάζεται πάλιν ἡ διδασκαλία περὶ διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν καὶ περὶ τοῦ ἀπροσίτου τῆς θεότητος φωτός, ἐξαιρέται ἡ συμφωνία πρός τήν Ἁγία Γραφή καὶ τούς προηγούμενους Ἁγίους Πατέρας, ὥστε νά προβάλλεται ὁ ἐκκλησιαστικός καὶ παραδοσιακός χαρακτήρ τῆς διδασκαλίας του: «καὶ μίαν θεότητα καὶ Θεόν ἕνα τρισυπόστατον, ἐνεργῆ, θεληματικόν, παντοδύναμον, ἄκτιστον διὰ πάντων, κατὰ τάς θείας Γραφάς, καὶ δῆ καὶ τούς θεολόγους ἐξηγητάς τούτων ἀνακηρύξαντος, Ἀθανάσιόν φημι, καὶ Βασίλειον, Γρηγόριον, καὶ Ἰωάννην τόν Χρυσορρήμονα, Κύριλλον τε, πρός τούτοις, καὶ Μάξιμον τόν σοφόν, καὶ τόν ἐκ Δαμασκοῦ θεωρητήμονα, οὐ μὴν ἀλλά καὶ τούς λοιπούς Πατέρας καὶ Διδασκάλους τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας· καὶ κοινωνικοῦ καὶ συνωδοῦ καὶ συμφώνου καὶ σπουδαστοῦ καὶ συναγωνιστοῦ τούτων ἀναφανέντος καὶ λόγοις καὶ πράγμασιν».

Κατά τήν ἐπομένη δέ Κυριακή, τήν Β' Νηστειῶν, γιά νά τονίσει ἡ Ἐκκλησία ἀκόμη περισσότερο τή σημασία τοῦ προσώπου καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, ὡς ἐπανάληψη κατὰ κάποιον τρόπο καὶ δευτέρωση τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, ὡς σφραγιδα τῆς ταυτότητος τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅρισε νά τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, τόν ὁποῖο ἡ ὑμνογραφία τῆς ἑορτῆς παρουσιάζει ὡς κήρυκα τοῦ φωτός καὶ τῆς Χάριτος. Εἶναι χαρακτηριστικό τό δίστιχο πού προηγεῖται τοῦ συναξαρίου, τό ὁποῖο συνήθως ἀποδίδει καὶ χρωματίζει τά χαρακτηριστικά τοῦ τιμωμένου ἁγίου, τά ὁποῖα στήν περίπτωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶναι ὅλα λουσμένα μέσα στό φῶς:

Φωτός λαμπρόν κήρυκα νῦν ὄντως μέγαν
Πηγῆ φάους ἄδετον ἄγει πρός φέγγος.

Παρόμοια ἀρχίζει καὶ τό συναξάρι τοῦ ἁγίου: «Οὗτος ὁ τοῦ θεοῦ καὶ ἀνεσπέρου φωτός υἱός». Ὅταν δέ φθάνει στήν ἔκθεση τῆς διδασκαλίας τοῦ Βαριλάμ, ἀναφέρεται κυρίως στή διδασκαλία περὶ τοῦ φωτός, χρησιμοποιώντας μάλιστα ἐκφράσεις πού, ἂν ἀκούγονταν σήμερα στήν ἐποχή τῆς οἰκουμενικῆς εὐγενείας καὶ τῆς ἀνοχῆς τῶν πάντων, τῶν αἱρέσεων, τῶν σχισμάτων, τῶν πλανῶν, τῶν ἁμαρτιῶν, θά ξεσήκωναν θύελλα διαμαρτυριῶν καὶ ἐνστάσεων, ἀφοῦ, ὅπως προηγούμενως διεπίστωνα ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, οἱ πῖο πολλοὶ φροντίζουν νά μή χαλάσουν τήν ἡσυχία τους προκαλώντας ἀντιδράσεις, καὶ ἅς ὑβρίζεται ἡ εὐσέβεια, ἅς παραχαράσσονται τά δόγματα τῆς Ἐκκλησίας. Λέγει λοιπόν τό συναξάρι: «Τό γάρ Ἰταλικόν θηρίον, ὁ Καλαβρός

Βαρλαάμ, τῇ ἔξω σοφίᾳ μέγα φρονῶν καὶ τῇ ματαιότητι τῶν διαλογισμῶν πάντα οἰόμενος εἰδέναι, δεινόν ἐγείρει πόλεμον κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν πίστεως καὶ τῶν ἀσφαλῶς ταύτης ἀντεχομένων· τὴν γὰρ κοινήν χάριν τοῦ Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τό φῶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος καθὼς καὶ οἱ Δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ὡς καὶ ὁ Χριστός προϋπέδειξεν ἐπ' Ὀρους λάμπας, καὶ ἀπλῶς πᾶσαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν τῆς τρισυποστάτου Θεότητος καὶ τό πᾶν διαφέρον ὅπως οὖν τῆς θείας φύσεως, κτιστόν εἶναι φρενοβλαβῶς ἐδογματίσει, καὶ τοὺς εὐσεβῶς ἄκτιστον φρονοῦντας τό θεϊότατον ἐκεῖνο φῶς, καὶ πᾶσαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, ὡς μηδενός ὄντως προσφάτου τῶν τῷ Θεῷ προσόντων φυσικῶς, λόγους τε καὶ συγγράμμασι μακροῖς Διθειῖτας ὠνόμαζε καὶ Πολυθέους, καθάπερ Ἰουδαῖοι, Σαβέλλιος τε καὶ Ἄρειος ὀνομάζουσιν ἡμᾶς».

4. ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Ἀντιμετωπίζοντας λοιπόν τόν Καλαβρό Βαρλαάμ ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐξέφραζε τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας γιὰ σπουδαῖα θεολογικά καὶ πνευματικά θέματα, τὰ ὅποια ἀλλοίωσε καὶ διέστρεψε ἢ αἰρετική του διδασκαλία. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ συνέγραψε ἐκτενέστατα συγγράμματα, μέγα μέρος τῶν ὁποίων εἶναι ἀφιερωμένο στὴν παρουσίαση τῆς διδασκαλίας γιὰ τό θεῖο καὶ ἄκτιστο φῶς. Εἶναι ἐντυπωσιακό νά διαπιστώνει κανεὶς ὅτι ἀπό τό κατ' ἐξοχὴν ἡσυχαστικό του ἔργο, τοὺς ἐννέα λόγους Ὑπὲρ τῶν Ἱερῶς Ἡσυχάζοντων, πού εἶναι κατανεμεμημένοι σέ τρεῖς τριάδες, γιατί ἡ κάθε τριάδα γράφτηκε σέ διαφορετικό χρόνο, ὁ τρίτος λόγος τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας τριάδας, δύο δηλαδή λόγοι καὶ ὀλόκληρη ἢ τρίτη τριάδα, συνολικά δηλαδή οἱ πέντε ἀπό τοὺς ἐννέα λόγους, ἀναφέρονται στό θέμα τοῦ φωτός, στό ὅποιο ἐπανερχεται συχνά καὶ στά μεταγενέστερα συγγράμματα, στίς πραγματεῖες καὶ στίς ἐπιστολές του, στοὺς ἐπτὰ Ἀντιρρητικούς του λόγους πρὸς τόν Ἀκίνδουνο, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπίσης οἱ τρεῖς, ὁ τέταρτος, ὁ πέμπτος καὶ ὁ ἕκτος, διαπραγματεύονται τό θέμα τοῦ θείου καὶ ἀκτίστου φωτός, ὅπως ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν τεσσάρων ἐκτενῶν λόγων Κατὰ Γρηγορᾶ οἱ τρίτος καὶ τέταρτος ἀναφέρονται στό φῶς δηλώνοντας μάλιστα τό περιεχόμενο αὐτό καὶ στίς ἐπιγραφές τους, ὅπως π.χ. ὁ τρίτος: «Ἐλεγχος τῆς εἰς τό θεϊότατον φῶς τῆς τοῦ Κυρίου Μεταμορφώσεως παντοδαπῆς τοῦ Γρηγορᾶ βλασφημίας καὶ παράστασις, ἐξ ἀντιθέσεως, ὅτι ἄκτιστον τοῦτό ἐστιν ὡς ἀληθῶς καὶ ἀΐδιον»¹³.

Ἀντιλαμβάνεται βέβαια κανεὶς ὅτι αὐτό τό πλούσιο καὶ ποικίλο θέμα, γιὰ τό ὅποιο ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀφιέρωσε τόσα συγγράμματα, εἶναι

13. Συγγράμματα 4, 321.

ἀδύνατο νά ἀναλυθεῖ στὰ πλαίσια μιᾶς εἰσηγήσεως, ἀφοῦ καλύπτει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἡσυχαστικῆς θεματολογίας, γιὰ τὴν ὁποία τόσα πολλά ἔχουν γραφῆ τὰ τελευταῖα χρόνια ἰδιαίτερα στὴν πόλη μας, τὴν Θεσσαλονίκη. Ἐπισημαίνουμε πάντως συναφῶς ὅτι εἰδικές μελέτες με εἰδική παρουσία δέν ἔχουν γραφῆ· τό θέμα καλύπτεται με γενικές ἀναφορές κατὰ τὴν παρουσίαση τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἐκτός ἀπό μία εἰδική μελέτη τοῦ Βλαδιμήρου Λόσκι με τίτλο “Ἡ Θεολογία τοῦ Φωτός εἰς τόν Ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν”, πού εἶναι ἐνσωματωμένη στό ἔργο του “Κατ’ εἰκόνα καί καθ’ ὁμοίωσιν Θεοῦ”.

Θά παρουσιάσουμε ἐδῶ, τελειώνοντας, τὴν ἀφορμὴ τῆς ἀνακινήσεως τοῦ θέματος καί τὴ βασικὴ προβληματικὴ του, εἰς τρόπον ὥστε ἡ σημερινή μας εἰσηγήση νά ἀποτελεῖ ἀπλῶς εἰσαγωγὴ καί μία πρώτη προσέγγιση. Στὴν ἀνακίνηση τοῦ θέματος περὶ τοῦ θείου φωτός προσέβη ὁ Βαρλαάμ, γιατί θεώρησε ὅτι ἡ ἀνατολικὴ θεολογία καί πνευματικότητα παρουσίαζε σ’ αὐτό πολλές ἀδυναμίες. Ἐνοχλημένος ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θέσεών του, πού ἔκανε ὁ ἅγιος Γρηγόριος στοὺς δύο Ἀποδεικτικούς Λόγους, ἀλλὰ καί ἀπὸ τὴν ταπεινωτικὴ ἦττα πού ὑπέστη στὴν Κωνσταντινούπολη σέ δημόσια συζήτηση με τὸν Νικηφόρο Γρηγορᾶ, θέλησε νά περάσει στὴν ἀντεπίθεση ἐπιλέγοντας ὡς πεδίο ἀντιπαράθεσης τὴ νοερὰ προσευχὴ τῶν μοναχῶν, κατὰ τὴν ὁποία πολλοὶ ἀξιῶνται τῆς θέας τοῦ θείου καί ἀκτίστου φωτός. Ὑποκρίθηκε λοιπὸν τό μαθητὴ πού ἐπιθυμοῦσε νά μάθει τὴ μέθοδο τῆς νοερᾶς προσευχῆς, παρασύρθηκε ἀπὸ ὅσα τοῦ εἶπαν ἀπλοϊκοὶ μοναχοὶ γιὰ τίς ἐμπειρίες τους καί με βάση αὐτέες τίς ἐντυπώσεις πού ἀποκόμισε, ἄρχισε τὴν πολεμικὴ του γράφοντας πρῶτος αὐτὸς τριάδα λόγων, οἱ ὁποῖοι οὐσιαστικῶς καθώρισαν τὴ μορφή καί τό περιεχόμενο τῶν λόγων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στό μνημονευθὲν ἔργο του Ὑπὲρ τῶν Ἱερῶς Ἡσυχάζόντων. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ λόγοι τοῦ Βαρλαάμ, πού ἔχουν χαθῆ, εἶχαν με τὴ σειρά τοὺς ἐξῆς τίτλους: ὁ πρῶτος *Περὶ λόγων ἢ Περὶ γνώσεως ἢ Περὶ σοφίας κτήσεως*, πού ἀναφερόταν στό γνωσιολογικὸ πρόβλημα, ὁ δεῦτερος *Περὶ προσευχῆς ἢ Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης*, ἢ *Περὶ προσευχῆς καί τελειότητος ἀνθρωπίνης*, πού ἀναφερόταν στὴν προσευχὴ, καί ὁ τρίτος *Περὶ φωτός*¹⁴, πού ἀναφερόταν στὴν δυνατότητα νά δεῖ ὁ ἄνθρωπος τό θεῖο φῶς, νά ἀποκτήσει θεὰ Θεοῦ.

Κατὰ τὸν οὐμανιστὴ Βαρλαάμ, πού κουβαλοῦσε μαζί του τὸν ὀρθολογισμό καί σχολαστικισμό τῆς Δύσεως, ὁ μόνος τρόπος γιὰ νά ἀποκτήσει κανεῖς

14. Βλ. *Συγγράμματα* 1, 322, εἰσαγωγὴ ὑπὸ Π. Χρήστου. Θεοκλήτου Διονυσιάτου, μοναχοῦ, Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Ὁ βίος καί ἡ θεολογία του, Ἅγιον Ὅρος – Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 84.

τήν τελειότητα, νά γνωρίσει τόν Θεό, εἶναι ἡ σπουδή καί ἡ μάθηση τῆς φιλοσοφίας, μέ τήν ὁποία καθαιρέται ὁ νοῦς ἀπό τήν ἄγνοια καί φωτίζεται. Γιά αὐτό οἱ μοναχοί χάνουν ἄδικα τόν καιρό τους ἀσχολούμενοι μέ τή νοερά προσευχή καί ἐπιδιώκοντας τή θέα τοῦ φωτός· ὑπάρχει ἕνα μόνο φῶς, τό φῶς τῆς γνώσεως καί τῆς μαθήσεως. Ὅσα περί φωτός λέγονται στήν Ἁγία Γραφή καί στούς Πατέρες δέν πρέπει νά ἐκληφθοῦν ὅτι ὑποδεικνύουν ὕπαρξη ἀληθινοῦ θεϊκοῦ φωτός· ἀπλῶς εἶναι συμβολικές ἐκφράσεις. Ὁ Θεός κατά τήν ἐπαφή του μέ τόν ἄνθρωπο ἐμφανίζεται μέ τή μορφή τοῦ αἰσθητοῦ φωτός· τό φῶς τῆς Μεταμορφώσεως πού περιέλαμψε τούς ἀποστόλους στό ὄρος Θαβῶρ ἦταν κτιστό καί αἰσθητό. Ὁ Θεός δέν ἔχει ἐνέργειες, ἀλλά εἶναι μόνο οὐσία, ἡ ὁποία τώρα εἶναι παντελῶς ἀπρόσιτη καί ἀμέθεκτη.

Ἀπέναντι λοιπόν σ' αὐτόν τόν ὀρθολογιστικό Ἄγνωστικισμό τοῦ Βαρλαάμ, πού οὐσιαστικῶς ἀπέκλειε κάθε δυνατότητα ἐπικοινωνίας μέ τή θεότητα, κάθε δυνατότητα ἀμέσου ἀποκαλύψεως καί ἐλλάμψεως, καί ἐξαρτοῦσε τή γνώση τοῦ Θεοῦ ἀπό τήν κοσμική σοφία καί ἐπιστήμη, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς παρουσίασε τήν ἐμπειρική ὁδὸ γνώσεως τοῦ Θεοῦ, πού ἀπαιτεῖ ὄχι κάθαρση ἀπό τήν ἄγνοια, γιατί τότε οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι θά ἦσαν θεοπτικότεροι τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων καί τῶν ἁγίων, ἀλλά κάθαρση ἀπό τά πάθη καί ἀπό τήν ἁμαρτία, κατόρθωση τῆς ἀπαθείας. Χωρίς τήν καθαρότητα ἀπό τά πάθη ὁ νοῦς σκοτίζεται καί δέν εἶναι κατάλληλος χώρος γιά νά ἐπιλάμψει τό θεϊκό φῶς, τό ὁποῖο φωτίζει ἀναλογικά τούς Χριστιανούς κατά τό βαθμὸ τῆς καθάρσεώς τους. Ὁ φωτισμός αὐτός δέν εἶναι αἰσθητός οὔτε διανοητικός, ἀλλά πραγματικός θεϊκός φωτισμός, ἐνέργεια φωτιστικῆ τοῦ Θεοῦ, μέ τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος βλέπει, ὁρᾷ πραγματικά τό θεϊκό φῶς, ὄχι ἀσφαλῶς τήν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ὁ Θεός δέν εἶναι μόνο οὐσία ἀλλά ἔχει καί ἐνέργειες. Τό φῶς τῆς Θεϊκῆς Μεταμορφώσεως δέν ἦταν κτιστό καί αἰσθητό, ἀλλά θεϊκό καί ἄκτιστο, μέσω τοῦ ὁποίου οἱ Ἀπόστολοι εἶδαν πράγματι τή θεϊκή δόξα, τή θεότητα τοῦ Χριστοῦ, τήν κρυπτομένη κάτω ἀπό τήν ἀνθρώπινη φύση του.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αὐτή εἶναι συνοπτικά ἡ περί φωτός διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Ἀπέναντι στόν ὀρθολογισμό τοῦ Βαρλαάμ, πού περιορίζει τή γνώση τοῦ Θεοῦ καί τό φωτισμό στά στενά ὄρια τῶν κτιστῶν μέσων, τοῦ αἰσθητοῦ φωτός καί τοῦ διανοητικοῦ, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀφήνει ἀνοικτό τόν ἀπέραντο καί εὐρύ κόσμο τοῦ ὑπεραισθητοῦ καί ὑπερνοητοῦ φωτός τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μέ τή θεοποιῶ ἐνέργεια τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τόν Θεό καί μετέχει τοῦ Θεοῦ. Συγχρόνως ἀφήνει ἀνοικτό καί εὐρύ τό στάδιο τῶν ἀσκητικῶν ἀγώνων, τῆς ἀγιότητος, στό ὁποῖο ὅλοι, γραμματισμένοι καί

ἀγράμματοι, σοφοί καί ἄσοφοι, μποροῦν νά ἀγωνισθοῦν γιά νά φθάσουν στήν τελειότητα καί νά ἰδοῦν τό θεϊκό φῶς, γιατί ἡ τελειότητα ἀποκτᾶται ὄχι μέ τή σοφία καί τή μάθηση, ἀλλά μέ τήν τήρηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι κάθαρση ὄχι ἀγνοίας, ἀλλά κάθαρση παθῶν. Ἐπιτρέπει ἀκόμη αὐτή ἡ διδασκαλία, νά γευθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπό τώρα, ἐδῶ καί τώρα, ὡς ἓνα εἶδος ἀρραβῶνος καί ἐγγυήσεως, τά ἀγαθά τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὥστε νά ἀντέξει στήν ἀσκητική κακοπάθεια μέ τήν ἐλπίδα τῆς ὀλοκληρωμένης ἀπολαύσεως.